

UDK: 628.1:327.56(5-12)
Biblid 0543-3657, 66 (2015)
God. LXVI, br. 1157, str. 73–85
Izvorni naučni rad
Primljen: 19.01.2015.

*Marina TADIĆ*¹

Oskudica vode i međudržavni sukobi u basenu Eufrata i Tigra: Pola veka sukobljavanja

SAŽETAK

Rad istražuje uticaj oskudice vode na pojavu i dinamiku međudržavnih sukoba na studiji slučaja basena Eufrata i Tigra. Kako se zalihe vode ubrzano troše i mogu biti fizički kontrolisane, oskudica vode javlja se kao jedan od uzroka koji mogu značajno doprineti razvoju međudržavnih sukoba. U posebnom riziku su međunarodni rečni baseni, naročito ukoliko su zastupljene i druge ose međudržavnog sukobljavanja i unutrašnjih podela. Upotreba vode Eufrata i Tigra već pola veka predstavlja jedan od glavnih uzroka sukoba Turske, Sirije i Iraka. Sve tri države u pogledu korišćenja vode polaze isključivo od uskih nacionalnih interesa, pa se ne nazire mogućnost postizanja tripartitnog sporazuma, a problem upravljanja vodnim resursima samo dobija na značaju u svetlu rastuće oskudice i nestabilnih odnosa u regionu.

Cljučne reči: oskudica vode, međudržavni sukob, basen Eufrata i Tigra, GAP, hidro-hegemonija, Turska, Sirija, Irak.

Uvod

Voda spada u grupu obnovljivih resursa (*renewable resources*), odnosno resursa čije se zalihe, nakon eksploatacije, mogu kroz prirodni proces vratiti u pređašnje stanje.² Međutim, količina vode u prirodi stalna je, ne povećava

¹ Marina Tadić, Centar za istraživanje javnih politika, Beograd, marinatadic1@gmail.com.

Rad je nastao na osnovu master rada „Oskudica vode kao uzrok sukoba na teritoriji rečnog basena Eufrata i Tigra”, koji je autorka odbranila na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu u septembru 2014. godine.

² S druge strane, neobnovljivi resursi (*non-renewable resources*) su prirodni resursi čije su zalihe iscrpive i ne mogu se obnoviti kroz prirodni proces nakon eksploatacije. OECD Glossary of Statistical Terms, Internet, <http://stats.oecd.org/glossary>, 30/10/2014.

se već samo kruži kroz hidrološki ciklus, što pre svega važi za slatku vodu pogodnu za piće.³ Kako je sve većoj svetskoj populaciji dostupan uvek isti ili manji obim zaliha slatke vode, postavlja se pitanje da li će biti moguće obezbediti dovoljno vode za populaciju koja već sada uveliko prelazi sedam milijardi. Koncept oskudice resursa (*resource scarcity*) upravo označava situaciju u kojoj zaliha nekog obnovljivog resursa nije dovoljna da zadovolji sve potrebe.⁴ Ukupna zapremina vode na Zemlji iznosi 1,4 milijarde km³, od toga je 2,5% slatka voda. Najveći deo zaliha slatke vode nalazi se u formi snega i ledenog pokrivača, pa je količina vode dostupne za ljudsku upotrebu manja od 1% svih zaliha.⁵ Na smanjenje ovih dostupnih zaliha vode utiču velika upotreba u poljoprivredi, zagađenje i neodrživa potrošnja, te tako već danas 700 miliona ljudi u 43 države živi u uslovima oskudice vode. Procenjuje se da će do 2025. u oblastima opterećenim oskudicom vode živeti skoro 3 milijarde ljudi u 48 država, pri čemu će najviše biti pogođene zapadna Azija, severna Afrika i podsaharska Afrika.⁶

Sukobi oko zaliha vode nisu nova pojava, a tokom istorije najviše su bili zastupljeni u sušnim delovima sveta, poput Bliskog istoka. Ovi sukobi uglavnom su bili unutrašnjeg i lokalnog karaktera, bez upotrebe nasilja i ljudskih žrtava, često su rešavani mirnim putem, ali samo njihovo postojanje ukazuje na činjenicu da je ponekad nemoguće uspostaviti međudržavnu saradnju i oko esencijalne teme kakva je pristup vodi za piće. S obzirom da je vode za piće sve manje, stanovništva sve više a ekstremni vremenski uslovi poput suša i poplava sve češći, za očekivati je da sukobljavanje oko vode postane direktnije, učestalije i oštrije. Ovaj rad se bavi uticajem oskudice vode na pojavu i dinamiku međudržavnih sukoba. Osnovno polazište rada jeste da oskudica vode značajno doprinosi pojavi međudržavnih sukoba i utiče na njihovu dinamiku, ali se pre svega javlja kao jedan od uzroka koji doprinose sukobu, a ne jedini uzrok. Rad će najpre ukazati na različite oblike povezanosti oskudice vode i međudržavnog sukoba, a potom se fokusira na ulogu oskudice vode u sukobima na teritoriji basena Eufrata i Tigra.

Oskudica vode i međudržavni sukob

U područjima oskudnim vodom, u kojima se posedovanje vode posmatra kao presudno za fizički opstanak, pristup vodi predstavlja pitanje

³ Hidrološki ciklus je prirodni proces od presudnog značaja za opstanak života na Zemlji kojim ekosistemi dobijaju vodu kroz padavine, i kojim se dopunjavaju zalihe vode u vidu tekuće vode, izdana i podzemne vode.

⁴ *Renewable Resources and Conflict: Toolkit and Guidance for Preventing and Managing Land and Natural Resources Conflict*, UN Intergency Framework Team for Preventive Action, New York, 2012, p. 9.

⁵ Vital Water Graphics, Internet, <http://www.unep.org/dewa/vitalwater/article32.html>, 28/10/2014.

⁶ Ibid.; International Decade for Action "Water for Life" 2005-2015, UNDESA, Internet, <http://www.un.org/waterforlifedecade/scarcity.shtml>, 12/11/2013.

nacionalne bezbednosti.⁷ S obzirom da su društveni sukobi uvek proizvod više uzorka koje je teško međusobno razdvojiti i oskudica vode se javlja kao jedan od brojnih činilaca koji doprinose pojavi sukoba.⁸ Takođe, kako je određene procese teško odrediti kao direktnu posledicu oskudice resursa i oskudica mora biti posmatrana kao deo šire političke, društvene i ekonomske situacije. Zbog nedostatka finansijskih i tehnoloških resursa za rešavanje problema oskudice, kao i zbog često slabih institucija, sukobljavanju oko vode više su podložne siromašne i nerazvijene države.⁹ Međutim, usled rastuće i sve izraženije oskudice i bogate zemlje teže da osiguraju svoje stabilno vodosnabdevanje. Jedan od načina je sklapanje ugovora o kupovini ili iznajmljivanju plodnog zemljišta na teritoriji drugih država, najčešće nerazvijenih, zajedno sa vodnim resursima koji se nalaze u sklopu zakupljenog zemljišta.¹⁰ Voda se, takođe, može koristiti kao ofanzivno i defanzivno oružje – reke i kanali upotrebljavani su za dodatnu odbranu zidina, a brane za sprečavanje povlačenja protivnika, preusmeravanjem reka i sistema za navodnjavanje mogu biti izazvane poplave na neprijateljskoj teritoriji, a trovanjem zaliha vode onemogućava se stabilno vodosnabdevanje neprijatelja.¹¹

U posebnoj opasnosti od izbijanja sukoba oko vode su teritorije basena velikih reka i to pre svega one koje se već odlikuju nestabilnim međudržavnim odnosima. Naime, ukoliko akcije jedne države mogu uticati na dostupnost

⁷ Michael Klare, *Resource Wars: The New Landscape of Global Conflict*, Metropolitan/Owl Book, Henry Holt and Company, New York, 2001, pp. 162-163; Peter Gleick, "Water and Conflict: Fresh Water Resources and International Security", *International Security*, Vol. 18, No. 1, Summer 1993, pp. 79-112 (pp. 79-83).

⁸ Le Bilon, za razliku od Kolijera, smatra da se sukobi, pre nego kao prost proizvod potrebe (odnosno oskudice resursa) ili pohlepe (odnosno obilja resursa), mogu posmatrati kao istorijski proizvod neodvojiv od društvenih konstrukcija. Philippe Le Billon, "The Political Ecology of War: Natural Resources and Armed Conflicts", *Political Geography*, 20, 2001, pp. 561-584 (p. 575); Paul Collier, Anke Hoeffler, *Greed and Grievance in Civil War*, World Bank Policy Research Working Paper, Washington, 2000, pp. 26-27, Internet, https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/18853/multi_page.pdf?sequence=1, 20/12/2014.

⁹ Thomas Homer-Dixon, "On the Treshold: Environmental Changes as Causes of Violent Conflict", *International Security*, Vol. 16, No. 2 (Autumn, 1991), pp. 76-116 (pp. 104-114).

¹⁰ Prema podacima Svetskog fonda za zaštitu divljih životinja, 203 miliona hektara zemljišta širom sveta već je ustupljeno na osnovu sličnih ugovora, ili se pregovara o ustupanju: najviše u Africi – 134 miliona, 43 miliona u Aziji i 19 miliona u Južnoj Americi. *Living Planet Report 2012*, World Wildlife Fund, Gland, Switzerland, 2012, p. 88.

¹¹ Hidro-energetski projekti nalaze se među prvim metama napada tokom oružanih sukoba, kao i sistemi i infrastruktura za vodosnabdevanje i prečišćavanje vode. Tokom rata u Vijetnamu SAD su bombardovale vijetnamske irigacione sisteme, u Zalivskom ratu Iranci su uništili najveći deo kuvajtskih postrojenja za desalinizaciju vode, a snage Sadama Huseina trovale su i isušivale zalihe vode koje su bile pod kontrolom Siita. *Water Conflict Chronology List*, Pacific Institute, Internet, <http://www2.worldwater.org/conflict/list/>, 30/4/2014.

rečne vode u drugim državama, korisnice vode pozicionirane nizvodno uvek strahuju da će država smeštena uzvodno koristiti vodu kao sredstvo prinude i postizanja sopstvenih ciljeva. Zbog toga rečna voda predstavlja obnovljivi resurs sa najvećim potencijalom za izazivanje međudržavnih sukoba.¹² Geografska konfiguracija učinila je da vodosnabdevanje stanovništva značajnog broja država direktno zavisi upravo od vode koju na njihove teritorije donose velike reke koje izviru na teritorijama drugih država. Barem deo teritorije većine svetskih država (148) i 40% svetskog stanovništva nalazi se u okviru jednog ili više prekograničnih rečnih sistema kojih ukupno ima 276.¹³ Ovi rečni sistemi mesto su stanovanja različitih etničkih i verskih grupa koje su, bez obzira na svoje međusobne odnose, prinuđene da koriste iste zalihe vode.

Geografski, ekološki, ekonomski razlozi upućuju na to da je rečni basen jedinstvena celina i da njime treba upravljati u skladu sa tim.¹⁴ Međutim, ovo se teško postiže jer su države sklone da resurse koriste unilateralno i nevoljno se odriču potpune kontrole nad resursima koji se, makar i samo delom, nalaze na njihovoj teritoriji. To je posebno slučaj kada je uzvodno postavljena država ekonomski i vojno dominantna u datom basenu, što je čini još manje sklonom da se povinuje nekom obliku međudržavnog režima korišćenja vode.¹⁵ Ukoliko je ekonomski i vojno dominantna država pozicionirana nizvodno i zavisna od vodnih resursa koji dolaze sa teritorije drugih država, težiće da koristi svoje druge kapacitete u cilju sprečavanja hidroloških planova i projekata uzvodnih suseda. Tako je u basenu Nila Egipat dominantna država, a više od 95% protoka ove reke potiče izvan Egipta. Zbog zavisnosti vodosnabdevanja od Nila, egipatske vlasti pokazivale su spremnost da intervenišu i vojnom silom u slučaju velikih varijacija toka. O tome svedoči i izjava nekadašnjeg egipatskog predsednika Sadata (*Anwar Sadat*) da je voda jedina stvar koja može ponovo uvesti Egipat u rat.¹⁶ Ovde se može govoriti o hegemoniji dominante države u basenu, odnosno konceptu „hidro-hegemonije” (*hydro-hegemony*).¹⁷ To znači da odnosi moći među državama u

¹² Thomas Homer-Dixon, “Environmental Scarcities and Violent Conflict: Evidence from Cases”, *International Security*, Vol. 19, No. 1, Summer 1994, pp. 5-40 (p. 19).

¹³ World Water Day 2013, Internet, <http://www.unwater.org/water-cooperation-2013/water-cooperation/facts-and-figures/en/>, 28/10/2014.

¹⁴ Miriam Lowi, “Rivers of Conflict, Rivers of Peace”, *Journal of International Affairs*, Vol. 49, No. 1, Summer 1995, pp. 123-144 (pp. 125-126).

¹⁵ Ibid., p. 127.

¹⁶ Peter Gleick, “Water and Conflict: Fresh Water Resources and International Security”, *International Security*, Vol. 18, No. 1, Summer 1993, pp. 79-112 (p. 6).

¹⁷ Država hegemon odlučuje o tome da li će hegemonija u basenu dobiti pozitivan ili negativan oblik, odnosno da li će hegemon delovati u zajedničkom interesu svih država basena, ili na način koji dodatno produbljuje nejednakosti. U slučaju negativne hegemonije izvestan stepen sukoba je neizbežan, pri čemu treba naglasiti da čak i sukob koji ne preraste u rat može imati ozbiljne posledice po odnose država. Mark Zeitoun, Jeroen Warner, “Hydro-Hegemony – a Framework for Analysis of trans-boundary water conflicts”, *Water Policy* 8, 2006, pp. 435-460 (pp. 443-450).

basenu uveliko utiču na njihove postupke i kada je korišćenje vode u pitanju. Na upravljanje vodom u basenu utiču i stepen oskudice na datom području, broj država koje koriste vodu iz basena i dostupnost alternativnih izvora vode. Po ovim odlikama posebno se izdvaja Bliski istok.¹⁸ Ovaj deo sveta poznat je i po složenim međudržavnim odnosima obeleženim etničkim i verskim sukobima i teritorijalnim sporenjima.

„Anadolski projekat“

Basen Eufrata i Tigra predstavlja stanište različitih kultura i naroda već više od 6000 godina. Na ovom prostoru nastale su prve države i prvi irigacioni sistemi. Ovde je zabeležen i prvi sukob oko vode pre više od 4500 godina kada su se sukobile vojske gradova Lagaš i Uma zbog izgradnje kanala za navodnjavanje.¹⁹ Basen zauzima površinu 879 790 km², a od šest država koje su smeštene u basenu, na obe reke izlaze Irak, Turska i Sirija.²⁰ Osim što „reke bliznakinje“ izviru u Turskoj, one takođe najviše vode primaju na teritoriji ove države jer sa teritorije Turske dolazi 89% ukupnog godišnjeg protoka Eufrata i 51% ukupnog godišnjeg protoka Tigra.²¹

Ovaj basen predstavlja dobar primer za jednu od zajedničkih karakteristika država Bliskog istoka – sklonost ka izgradnji hidro-energetskih i hidroloških projekata ogromnih razmera sa ciljem postizanja samodovoljnosti u snabdevanju oskudnom vodom. Međutim, ovi projekti često nisu održivo planirani, pa njihovi finansijski, ekološki i demografski gubici prevazilaze ostvarene rezultate. Najveći projekat ovog tipa u basenu je turski „Anadolski projekat“ (engleski – *Southeast Anatolia Development Project*, turski – *Güneydoğu Anadolu Projesi*, dalje u tekstu GAP), smešten u regionu jugoistočne Anadolije. Predviđeno je da GAP obuhvati 22 brane i 19 hidroelektrana, kao i sisteme navodnjavanja za 1,82 miliona hektara zemljišta. Projekat ovih razmera od velike je važnosti za više privrednih sektora Turske, a posebno za sektor energetike. Ova država, iako vrlo bogata u prirodnim resursima, nije energetski samodovoljna, već je veliki uvoznik energije.²² Zbog višestrukog potencijala za razvoj privrede, ali i činjenice da

¹⁸ Peter Gleick, „Water and Conflict: Fresh Water Resources and International Security“, op. cit., pp. 84-85.

¹⁹ Vera Arežina, *Problemi merenja ekološke bezbednosti*, MST Gajić, Beograd, 2010, str. 248.

²⁰ Irak zauzima 46% površine basena, Turska 22%, Iran 19%, Sirija 11%, Saudijska Arabija 1,9%, Jordan 0,03%. Karen Frenken (ed.) *Irrigation in the Middle East Region in Figures*, AQUASTAT Survey 2008, Food and Agriculture Organization of the United Nations, Rome, 2009, p. 63.

²¹ Ibid., p. 83.

²² Procenjuje se da će u periodu 2015-2030. potrošnja energije u Turskoj nastaviti da raste za 4,5% godišnje. Kamil Kaygusuz, „Energy and Water Potential of the Southeastern Anatolia Project (GAP)“, *Energy Sources*, 21:10, 1999, pp. 913-922 (p. 913); *Turkey Analysis Brief*, U.S. Energy Information Administration, Internet, <http://www.eia.gov/countries/cab.cfm?fips=TR>, 30/9/2014.

je proizvod turskih građevinskih kompanija i inženjera, GAP je postao pitanje od nacionalnog značaja, uprkos tome što predstavlja veliko finansijsko opterećenje za Tursku.²³ Upravo zbog finansijskih poteškoća prvobitni plan da projekat bude dovršen do 2010. godine nije ispunjen, pa je završetak odložen do 2047. godine.²⁴

Od samog početka gradnje, GAP predstavlja uzrok zabrinutosti u nizvodnim susedima Turske – Siriji i Iraku. Ove države raspolažu manjom količinom vode od Turske i više su zavisne od vodnih resursa koji dolaze izvan njihovih granica.²⁵ U takvim uslovima, procene da će, kada konačno bude izgrađen, GAP smanjiti protok vode Eufrata do Sirije za 30-55 %, a za 80 % do Iraka, zvuče zabrinjavajuće.²⁶ Pri tome, Irak se nalazi u posebno teškoj poziciji jer na protok Eufrata u ovoj zemlji utiču i hidrološki projekti izgrađeni na teritoriji Sirije, a prisutni su i značajni problemi sa velikim salinitetom vode. Očekivano smanjenje protoka Tigra usled gradnje GAP-a značajno je manje, najviše zbog toga što ova reka samo u kraćem delu toka dodiruje granicu Sirije i dobija velike pritoke na teritoriji Iraka.

Sukobi u basenu Eufrata i Tigra

Pitanje korišćenja vode u basenu Eufrata i Tigra već decenijama predstavlja predmet političkih i diplomatskih sukoba ovih država, ali i uzrok zaoštavanja međudržavnih odnosa do stepena gomilanja oružanih snaga na granicama. Dve, do sada, najveće krize u vezi sa vodom odigrale su se tokom '70-ih i '90-ih godina XX veka. Do prve je došlo usled istovremenog punjenja veštačkih jezera „Keban“ brane u Turskoj i „Tabka“ brane u Siriji, i smanjena protoka vode u basenu. Dok se Turska usled pritisaka Svetske banke obavezala na puštanje najmanje 450 m³/s (metara kubnih u sekundi) vode, sirijska brana uzrokovala je drastičan pad protoka vode Eufrata u Iraku. Zbog toga je u proleće 1975. došlo do zaoštavanja odnosa Iraka i Sirije, okupljanja trupa na granicama, a iračke vlasti pretile su i bombardovanjem

²³ Troškovi GAP-a doveli su i do devalvacije turske lire i visoke inflacije. Murray Biedler, *Hydropolitics of the Tigris-Euphrates River Basin with Implications for the European Union*, Research Papers No. 1, Centre Européen de Recherche Internationale et Stratégique, 2004, p. 12.

²⁴ Marwa, Daoudy, „Asymmetric Power: Negotiating Water in the Euphrates and Tigris“, *International Negotiations*, 14, 2009, pp. 359-389 (p. 367).

²⁵ Prema najskorijim dostupnim podacima, obnovljive zalihe vode po stanovniku Turske (2011) iznosile su 2840 m³/inhab/yr (metara kubnih po stanovniku godišnje), a Iraka (2012) 2666 m³/inhab/yr. Ipak, poređenje sa ranijim podacima pokazuje da se količina vode po stanovniku konstantno smanjuje u obe države. Obnovljive zalihe vode Sirije (2012) višestruko su manje i iznose 795 m³/inhab/yr. Koeficijent zavisnosti Turske od vodnih resursa sa teritorije drugih država iznosi svega 1%, dok je u slučaju Iraka 60%, a Sirije 72%. AQUASTAT Main Country Database, Internet, <http://www.fao.org/nr/water/aquastat/dbase/index.stm>, 13/4/2014.

²⁶ Patrick MacQuarrie, *Water Security in the Middle East: Growing Conflict Over Development in the Euphrates-Tigris Basin*, Thesis, Trinity College, Dublin, 2004, p. 15.

„Tabka” brane.²⁷ Direktna sukob izbegnut je usled zajedničkih diplomatskih napora Sovjetskog Saveza i Saudijske Arabije, ali je propuštena prilika za formalan dogovor o podeli vode.²⁸

Druga kriza dovela je do zajedničkog suprostavljanja Sirije i Iraka Turskoj, čemu je značajno doprinelo i izbijanje Zalivskog rata, odnosno turska podrška koalicionim snagama. Naime, punjenje velike „Ataturkove brane” započelo je 1990. godine i dovelo do smanjenja protoka Eufrata ispod 500 m³/s, na koliko se Turska ranije obavezala. Situaciju je dodatno pogoršavala velika suša, kao i retorika tadašnjeg turskog predsednika Ozala (*Turgut Özal*) koja je bila povezana sa kurdskim pitanjem. Siriji je jasno sugerisano da će protok vode iz Eufrata biti zaustavljen ukoliko ne prestane da pruža podršku kurdske gerile. Do zaoštavanja odnosa Sirije i Turske zbog varijacija u protoku Eufrata i aktivnosti PKK došlo je i tri godine kasnije. Takođe, 1998. godine, nakon turske pretnje upotrebom oružane sile, Sirija je izručila Abdulaha Odžalana (*Abdullah Öcalan*), lidera i osnivača Kurdske radničke partije – PKK, a odnosi dve države pogoršali su se i 2000. godine. S druge strane, tokom 2009. godine irački parlament pokrenuo je inicijativu da se zahteva veći deo vode od Turske jer je nastavak radova na Tigru i Eufratu doveo do smanjenja iračkih rezervi.²⁹

Međudržavno sukobljavanje u basenu Eufrata i Tigra oko korišćenja vode neraskidivo je povezano i sa dinamikom etničkih odnosa na ovom prostoru, a pre svega sa dugotrajnim sukobom centralnih vlasti Turske i kurdske nacionalne manjine. U svojim pregovorima oko protoka vode Sirija i Turska aktivno su koristile nerešeno kurdsko pitanje.³⁰ Dodatno, s obzirom da obuhvata različite sektore, od poljoprivrede i energetike, do zdravstva i obrazovanja, GAP je zamišljen i kao svojevrsni mehanizam za postizanje ravnomernog regionalnog razvoja Turske. Verovalo se da poboljšanje životnog standarda u nerazvijenom i siromašnom regionu jugoistočne Anadolije može zaustaviti regrutaciju lokalnog stanovništva u kurdske gerile i tako doprineti integraciji kurdske manjine.³¹ Međutim, GAP nije doneo značajno poboljšanje životnog standarda stanovništva, a dohodak domaćinstava u jugoistočnoj Anadoliji i dalje je niži nego u ostalim delovima Turske.³² S druge strane,

²⁷ Dodatni podsticaj izbijanju ove krize dalo je i rivalstvo iračkog i sirijskog ogranka Baas partije za vodeću poziciju u arapskom svetu.

²⁸ Patrick MacQuarrie, *Water Security in the Middle East: Growing Conflict Over Development in the Euphrates-Tigris Basin*, op. cit., pp. 49-50.

²⁹ Aseel Kami, „Iraq Warns Turkey on Euphrates Water Supplies”, *Reuters*, June 7, 2009, Internet, <http://www.reuters.com/article/2009/06/07/idUSL7318197>, 3/5/2014.

³⁰ Između 1986. i 1993. oko 5000 ljudi poginulo je u sukobima u južnoj Turskoj. Patrick MacQuarrie, *Water Security in the Middle East: Growing Conflict Over Development in the Euphrates-Tigris Basin*, op. cit., pp. 34-36.

³¹ Joost Jongerden, „Dams and Politics in Turkey: Utilizing Water, Developing Conflict”, *Middle East Policy*, Vol. XVII, No. 1, Spring 2010, pp. 137-143 (pp. 140-142).

³² Prema podacima za 2012. godinu, ovaj region Turske ima nekoliko puta niži prosečni godišnji raspoloživi dohodak po domaćinstvu u odnosu na druge regione. *Income and Living*

premeštanje kurdskog stanovništva i ugrožavanje njihovog kulturnog nasleđa usled izgradnje brana zapravo su izazvali kurdski otpor, pojavu nasilja, kao i uverenje Kurda da Turska koristi vodu kao oružje protiv njih. Jongerden (*Joost Jongerden*) povod za ovakvo uverenje vidi u najavi izgradnje 11 brana u turskim provincijama koje se graniče sa Irakom i Iranom, a koje nisu namenjene proizvodnji energije, niti navodnjavanju pošto se radi o slabo naseljenom području. Zbog toga ovaj autor zaključuje da je njihova namena da formiraju fizičku prepreku kurdskim upadima na tursku teritoriju, odnosno da budu korišćene kao oružje za odbranu.³³

Pristup država basena rešenju problema korišćenja vode

U basenu Eufrata i Tigra sva tri aktera sukoba teže ostvarenju sopstvenih nacionalnih interesa kada se radi o korišćenju vodnih resursa. S jedne strane, Turska je zaokupljena postizanjem ekonomske i energetske bezbednosti, kao i suprotstavljanjem kurdskom separatizmu, a sa druge, Sirija i Irak stalno strahuju da će Turska smanjiti protok i vodu iskoristi kao sredstvo prinude. Zbog toga su prave inicijative za rešenje problema izostale, a retki sporazumi sklapani su isključivo na bilateralnoj osnovi: 1964. -Turska i Irak; 1987. i 2001. -Turska i Sirija; 1989.- Irak i Sirija. Tokom '60-ih godina održani su prvi tripartitni pregovori, najviše zahvaljujući velikom spoljnom pritisku. Rezultat ovih pregovora bilo je formiranje Zajedničkog tehničkog komiteta (*Joint Technical Committee*) čija je glavna namena bila prikupljanje i razmena informacija među državama. Međutim, inicijativa nije uspeła da spreči nijednu od dve velike krize, a Krizni samit održan 2009. u Ankari uz učešće sve tri države, doživeo je sličan neuspeh.³⁴ Stoga se može zaključiti da u periodu od gotovo pola veka nije učinjen ozbiljniji pomak u rešavanju sukoba oko vode.³⁵

O dubini međusobnog nerazumevanja država svedoče suprotstavljena stanovišta tri države o pravu na korišćenje vode iz basena. Turska svoje pravo zasniva na „Harmonovoj doktrini“ (*Harmon Doctrine*) koja podrazumeva da država može koristiti vodu u okviru svojih granica bez ikakvih ograničenja, čak iako takva upotreba proizvodi štetu za susede.³⁶ Takođe, turske elite u

Conditions Survey, Turkish Statistical Institute, 2012, Internet, <http://www.turkstat.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=13594>, 10/2/2015.

³³ Ovaj „zid od vode“ zapravo treba da nasledi ranije planiranu izgradnju pet metara visokog betonskog zida duž turske granice. Joost Jongerden, „Dams and Politics in Turkey: Utilizing Water, Developing Conflict“, op. cit., p. 142.

³⁴ Ibid., p. 143.

³⁵ Dodatno o inicijativama za rešenje sukoba u ovom rečnom basenu: Miriam Lowi, „Rivers of Conflict, Rivers of Peace“, op. cit., pp. 142-144.

³⁶ Teorija teritorijalnog suvereniteta ili Harmonova doktrina uspostavlja isključivi suverenitet država nad vodama koje protiču preko njihove teritorije tako da države mogu koristiti ove vode na koji god način izaberu, bez obzira na posledice koje to može imati na protok u susednim državama. Vandana Shiva, *Water Wars: Privatization, Pollution and Profit*, Pluto Press, London, 2002, p. 77.

svojoj retorici često uspostavljaju analogiju između nafte i vode, te ako arapske države imaju suvereno pravo da koriste svoja nalazišta nafte, tako i Turska može suvereno koristiti svoje vodne resurse.³⁷ Međutim, zbog različite prirode dva resursa i deljenih interesa više država koji postoje u slučaju međunarodnih vodotokova, Turska ne može imati isključivo pravo korišćenja vode iz Eufrata i Tigra koje mogu imati države u okviru čijih teritorija postoje nalazišta nafte.³⁸ Sa druge strane, Sirija i Irak svoje zahteve temelje na doktrini prirodnog toka (*Natural Flow Doctrine*) koja im garantuje pristup prirodnom i neometanom toku, što znači da uzvodno postavljena država ne bi smela da preduzima nikakve poduhvate koji mogu uticati na protok vode do nizvodnih država.³⁹ Ovakav pristup daje im pravo da stave veto na sve hidrološke poduhvate koje Turska sprovodi, a koji mogu narušiti „prirodni tok” reke. Očigledno je da obe doktrine počivaju na isključivom pristupu insistiranja na sopstvenim interesima, što je samo doprinelo produbljivanju sukoba i udaljavanju od mogućnosti rešenja.⁴⁰ Nasuprot ovim doktrinama stoji doktrina pravednog ili razumnog korišćenja (*Doctrine of Equitable or Reasonable Utilization*), koja i preovlađuje u modernom razvoju međunarodnog prava i koja podrazumeva da država može slobodno koristiti vodne resurse na svojoj teritoriji, ali tako da to ne ugrožava interese ostalih država basena.⁴¹ Jasno je da za ovakvo korišćenje vode Eufrata i Tigra mora postojati minimalan konsenzus tri države o tome šta podrazumeva „pravedno i razumno korišćenje”, kao i odstupanje od njihovih do sada uglavnom čvrstih i maksimalističkih pozicija.

U basenu Eufrata i Tigra Turska je ekonomski i vojno dominantna država, a takođe ima najbolju geografsku poziciju u uzvodnom delu toka. Takođe, obe reke izviru na teritoriji Turske, što je čini vodnim resursima najbogatijom državom na Bliskom istoku. Iz toga sledi da Turska u basenu zauzima poziciju „hidro-hegemon” koji ima presudan uticaj na to kako će biti izvršena redistribucija vode.⁴² Takođe, Turska teži da svoje vodne resurse

³⁷ „Ovo je pitanje suvereniteta. Ovo je naša zemlja. Imamo pravo da radimo šta hoćemo. Vodni resursi su turski. Naftni resursi su njihovi. Mi ne govorimo da imamo pravo na njihovu naftu. Oni zato ne mogu da kažu da dele naše vodne resurse.” Sulejman Demirel, 1992. godine. Citirano u: Patrick MacQuarrie, *Water Security in the Middle East: Growing Conflict Over Development in the Euphrates-Tigris Basin*, op. cit., p. 53.

³⁸ Murat Metin Hakki, „Turkey, Water and the Middle East: Some Issues Lying Ahead”, *Chinese Journal of International Law*, Vol. 5, No. 22, 2006, pp. 441-458 (pp. 445-446).

³⁹ Ibid., p. 449.

⁴⁰ Ibid., pp. 449-451.

⁴¹ Konvencija UN o pravu neplovidbenih korišćenja međunarodnih vodotokova u članu 5, koji se odnosi na pravedno i razumno korišćenje vodotoka, osim uzimanja u obzir potreba svih država basena, naglašava i potrebu očuvanja i zaštite samog vodotoka. „Convention on the Law of the Non-navigational Uses of International Watercourses”, Article 5, New York, 21 May 1997, Internet, http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/8_3_1997.pdf, 4/5/2014.

⁴² Mark Zeitoun, Jeroen Warner, „Hydro-Hegemony – a Framework for Analysis of trans-boundary water conflicts”, op. cit., pp. 443-450.

koristi unilateralno, što potvrđuje i činjenica da nije potpisala Konvenciju UN o pravu neplovidbenih korišćenja međunarodnih vodotokova, među čijim je načelima i načelo pravednog ili razumnog korišćenja vode. S obzirom na dominantnu poziciju koju ima u basenu, teško je očekivati da ova država podrži neki kooperativniji režim korišćenja vode.

Dosadašnji sukobi oko vode u basenu Eufrata i Tigra ostali su na nivou diplomatskih sukobljavanja, bez upotrebe nasilja i oružane sile. Ipak, međudržavni odnosi u basenu daleko su od stabilnih, a pitanje vodosnabdevanja konstantno predstavlja povod zaoštrene retorike, samostalno ili zajedno sa nekim od drugih nerešenih međudržavnih pitanja. Da pitanje vodosnabdevanja samo dobija na značaju u regionu Bliskog istoka, pokazuje i najnoviji razvoj situacije na ovom prostoru. U aktuelnom sukobu, trupe Islamske države kontrolišu najznačajnije delove toka Eufrata i Tigra, a ključne borbe vode se oko velikih brana i hidroenergetskih projekata. Kontrolišući zalihe vode, kao i poljoprivredno zemljište odnosno zalihe hrane, islamisti teže da preuzmu ključne državne funkcije i na taj način učvrste svoju vladavinu na okupiranom području.⁴³ I Turska se uključila u tekući sukob upotrebom „vodnog oružja”, odnosno smanjujući protok na Eufratu ka Iraku i Siriji ispod dogovorenog minimuma, a sa ciljem pritiska na islamiste. Ovo ukazuje da Turska može i u budućnosti koristiti vodu kao oružje za pritisak na vlade susednih država u cilju ostvarivanja sopstvenih interesa. Ne treba zaboraviti i da se GAP, kao srž turskog bogatstva vodnim resursima, nalazi na teritoriji nastanjenoj Kurdima koji imaju vrlo značajnu ulogu i u sukobu sa islamistima. Dok je ishod aktuelnog sukoba neizvestan, ovaj primer pokazuje da u oblastima koje su ugrožene oskudicom vode stabilno i neometano vodosnabdevanje predstavlja pitanje od najvećeg političkog i strateškog značaja, ali i da posledice manipulisanja vodnim zalihama uvek najteže pogađaju civilno stanovništvo i njegove ranjive slojeve.

Zaključak

Oskudica vode pre svega se javlja kao jedan od uzroka koji mogu značajno doprineti pojavi i razvoju sukoba, ali ne kao jedini uzrok sukoba. Ipak, zalihe ovog resursa koji je od ključne važnosti za sve ljudske delatnosti sve su oskudnije, a države i dalje pokazuju sklonost unilateralnom korišćenju vode, bez uvažavanja potreba suseda. Zbog toga se može očekivati da sporenje oko vode postane sve učestalije i oštrije, posebno u sušnim delovima sveta i velikim međunarodnim rečnim basenima koji mogu postati i žarišta sukobljavanja u XXI veku.

⁴³ Peter Schwartzstein, “Amid Terror Attacks, Iraq Faces Water Crisis”, *National Geographics*, Novemember 4, 2014, Internet, <http://news.nationalgeographic.com/news/2014/11/141104-iraq-water-crisis-turkey-iran-isis/>, 10/12/2014.

U basenu Eufrata i Tigra, uprkos izostanku direktnog oružanog sukobljavanja oko vode, pitanje vodosnabdevanja ne samo da ostaje nerešeno, već postaje sve aktuelnije usled stalnog rasta potrošnje, kao i uloge vode u aktuelnim sukobima na teritoriji Bliskog istoka. Iako je oskudica vode ovde neraskidivo povezana sa drugim osama sukoba, može se očekivati da postane sve važnija jer se beleži smanjivanje zaliha svih država, stalan rast stanovništva i rast potreba za proizvodnjom energije. Uprkos tome, Turska, Sirija i Irak i dalje ne pokazuju spremnost za kooperativniji pristup i postizanje sporazuma koji bi mogao da obuhvati sve tri strane. Ovaj primer pokazuje da je neophodno razvijati i jačati mehanizme sprečavanja i rešavanja sukoba oko vode, tim pre što su ovakvim sukobima podložnije siromašne i nerazvijene države i što najviše pogađaju najranjivije slojeve stanovništva. Samo na taj način može biti izbegnuta, ili barem ublažena, čuvena procena Ismaila Serageldina (*Ismail Serageldin*) da će ratovi XXI veka biti vođeni zbog vode.

Bibliografija

- Arežina, Vera, *Problemi merenja ekološke bezbednosti*, MST Gajić, Beograd, 2010.
- Biedler, Murray, *Hydropolitics of the Tigris-Euphrates River Basin with Implications for the European Union*, Research Papers No. 1, Centre Européen de Recherche Internationale et Stratégique, 2004.
- Collier, Paul, Hoeffler, Anke, *Greed and Grievance in Civil War*, World Bank Policy Research Working Paper, Washington, 2000, Internet, https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/18853/multi_page.pdf?sequence=1,20/12/2014.
- “Convention on the Law of the Non-navigational Uses of International Watercourses”, New York, 21 May 1997, https://treaties.un.org/doc/Treaties/1998/09/19980925%2006-30%20PM/Ch_XXVII_12p.pdf,4/5/2014.
- Daoudy, Marwa, “Asymmetric Power: Negotiating Water in the Euphrates and Tigris”, *International Negotiations*, 14, 2009, pp. 359-389.
- Frenken, Karen (ed.) *Irrigation in the Middle East Region in Figures*, AQUASTAT Survey 2008, Food and Agriculture Organization of the United Nations, Rome, 2009.
- Gleick, Peter, “Water and Conflict: Fresh Water Resources and International Security”, *International Security*, Vol. 18, No. 1, Summer 1993, pp. 79-112.
- Haki, Murat Metin, “Turkey, Water and the Middle East: Some Issues Lying Ahead”, *Chinese Journal of International Law*, Vol. 5, No. 22, 2006, pp. 441-458.
- Homer-Dixon, Thomas, “Environmental Scarcities and Violent Conflict: Evidence from Cases”, *International Security*, Vol. 19, No. 1, Summer 1994, pp. 5-40.
- Homer-Dixon, Thomas, “On the Treshold: Environmental Changes as Causes of Violent Conflict”, *International Security*, Vol. 16, No. 2 (Autumn, 1991), pp. 76-116.
- Income and Living Conditions Survey*, Turkish Statistical Institute, 2012, Internet, <http://www.turkstat.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=13594,10/2/2015>.

- Jongerden, Joost, "Dams and Politics in Turkey: Utilizing Water, Developing Conflict", *Middle East Policy*, Vol. XVII, No. 1, Spring 2010, pp. 137-143.
- Kami, Aseel, "Iraq Warns Turkey on Euphrates Water Supplies", *Reuters*, June 7, 2009, Internet, <http://www.reuters.com/article/2009/06/07/idUSL7318197>, 3/5/2014.
- Kaygusuz, Kamil, "Energy and Water Potential of the Southeastern Anatolia Project (GAP)", *Energy Sources*, 21:10, 1999, pp. 913-922.
- Klare, Michael, *Resource Wars: The New Landscape of Global Conflict*, Metropolitan/Owl Book, Henry Holt and Company, New York, 2001.
- Le Billon, Philippe, "The Political Ecology of War: Natural Resources and Armed Conflicts", *Political Geography*, 20, 2001, pp. 561-584.
- Living Planet Report 2012*, World Wildlife Fund, Gland, Switzerland, 2012.
- Lowi, Miriam, "Rivers of Conflict, Rivers of Peace", *Journal of International Affairs*, Vol. 49, No. 1, Summer 1995, pp. 123-144.
- MacQuarrie, Patrick, *Water Security in the Middle East: Growing Conflict Over Development in the Euphrates-Tigris Basin*, Thesis, Trinity College, Dublin, 2004.
- Renewable Resources and Conflict: Toolkit and Guidance for Preventing and Managing Land and Natural Resources Conflict*, UN Intergency Framework Team for Preventive Action, New York, 2012.
- Shiva, Vandana, *Water Wars: Privatization, Pollution and Profit*, Pluto Press, London, 2002.
- Schwartzstein, Peter, "Amid Terror Attacks, Iraq Faces Water Crisis", *National Geographics*, November 4, 2014, Internet, <http://news.nationalgeographic.com/news/2014/11/141104-iraq-water-crisis-turkey-iran-isis/>, 10/12/2014.
- Turkey Analysis Brief*, U.S. Energy Information Administration, Internet, <http://www.eia.gov/countries/cab.cfm?fips=TU>, 30/9/2014.
- Zeitoun, Mark, Warner, Jeroen, "Hydro-Hegemony – a Framework for Analysis of trans-boundary water conflicts", *Water Policy* 8, 2006, pp. 435-460.

Internet izvori

- FAO AQUASTAT, <http://www.fao.org/nr/water/aquastat/main/index.stm>.
- OECD Glossary of Statistical Terms, <http://stats.oecd.org/glossary/>.
- UN International Decade for Action "Water for Life" 2005-2015, <http://www.un.org/waterforlifedecade/>
- UN Water, <http://www.unwater.org/>.
- Vital Water Graphics, <http://www.unep.org/dewa/vitalwater/>.
- Water Conflict Chronology List, Pacific Institute, <http://www2.worldwater.org/conflict/list/>.

Marina Tadić

**WATER SCARCITY AND INTERSTATE CONFLICTS
IN THE EUPHRATES-TIGRIS BASIN:
HALF A CENTURY OF CONFLICTS**

ABSTRACT

The article explores the influence of water scarcity on the emergence and dynamics of interstate conflicts on the case study of the Euphrates-Tigris basin. Given the fact that rapidly consumed water supplies can be physically controllable, water scarcity represents one of the causes that may contribute significantly to the development of interstate conflicts. International river basins are in special risk of these conflicts, particularly if other causes of interstate confrontation and intrastate divides exist. Water consumption has been among principal causes of conflict between Turkey, Syria, and Iraq for half a century. As all three states address this issue from narrow national perspectives, reaching a tripartite agreement on water sharing remains uncertain. This problem becomes even more important due to the increasing water scarcity and unstable relations in the region.

Key words: water scarcity, interstate conflict, Euphrates-Tigris basin, GAP, hydro-hegemony, Turkey, Syria, Iraq.